

Lietuvių kalbos būdvardinės reikšmės dalyvių morfologinio anotavimo ypatumai

Doc. dr. Erika Rimkutė
Laima Jancaitė-Skarbalė

Vytauto Didžiojo universiteto
Skaitmeninių išteklių ir tarpdisciplininių tyrimų institutas

Planas

1. Būdvardinės ir veiksmazodinės reikšmės dalyviai.
2. Būdvardinės reikšmės dalyvių anotavimo problemiškas.
3. Būdvardinės reikšmės dalyvių nustatymo kriterijai ir rezultatai.

1. Būdvardinės reikšmės dalyviai

- Dalyviai, reikšme artimi būdvardžiams, įeinantys į būdvardžių leksinę semantinę sistemą:

mylimas – mielas, miręs – gyvas.

- Būdvardinės reikšmės dalyviai klasifikuojami į 1) subūdvardėjusius ir 2) būdvardiškosios vartosenos.

1. Būdvardinės reikšmės dalyviai: 1) subūdvardėję dalyviai

- Dalyviai, kurie atlieka būdvardžių funkciją, turi būdvardžio reikšmę ir apskritai yra įgiję būdvardžio ypatybių; yra netekę veiksmažodžio ypatybių (yra leksikalizuoti (pakeitę reikšmę lyginant su kitomis atitinkamo veiksmažodžio formomis) ir / arba jiems neaktualios laiko ir rūšies kategorijos):
 - *(niekam) tikęs,*
 - *nepakartojamas,*
 - *prieinamas.*

1. Būdvardinės reikšmės dalyviai: 2) būdvardiškosios vartosenos dalyviai

- Dalyviai, turintys būdvardinę reikšmę, tačiau leksiškai ir gramatiškai nenutolę nuo kitų atitinkamo veiksmažodžio formų:
viliojantis – patrauklus; tas, kuris vilioja.

2. Veiksmožodinės reikšmės dalyviai

- Dalyviai, įeinantys į veiksmožodžių, bet ne būdvardžių leksinę semantinę sistemą, neturintys būdvardinės reikšmės:

naudojamas, ieškantis, pamatęs.

Dalyvių klasifikacija pagal būdvardėjimo laipsnį

bdv. subūdvardėję dlv.	būdvardiškosios vartosenos dlv.	veiksmažodinės reikšmės dlv. vksm.
<i>nepakartojamas</i>	<i>viliojantis</i>	<i>naudojamas</i>
<i>tinkamas</i>	<i>intriguojantis</i>	<i>ieškomas</i>
<i>patenkintas</i>		<i>pamatęs</i>

Projektas

- 2024–2026 m. projektas „Morfologiškai ir sintaksiškai anototų tekstynų modeliai apmokymui (auksiniai standartai)“ (Nr. 02-098-K-0001);
<https://sitti.vdu.lt/morfologiskai-ir-sintaksiskai-anotuotu-tekstynu-modeliai-dirbtinio-intelektu-apmokymui/>.
- Tikslas – parengti 10 mln. žodžių morfologiškai ir sintaksiškai anototų tekstynų modelius kaip auksinį standartą įvairiems įrankiams (tiek pagrįstų įprastomis technologijomis, tiek panaudojant dirbtinį intelektą)

NAUJOS KARTOS
LIETUVA

Finansuoja
Europos Sąjunga
NextGenerationEU

Automatinio morfologinio anotavimo programa *Morfuoklis*

- <https://sitti.vdu.lt/morfuoklis/lt>

Dalyvių ir būdvardžių skyrimo problema žodynuose (1)

Jeigu dalyvis – subūdvardėjęs, jis žodynuose keliamas į antraštiną, tačiau tai daroma nenuosekliai.

- *Patenkintas* – LKŽ būdvardis:

paténkintas, -a adj. (1) *jaučiantis pasitenkinimą*: Taip patenkinta savimi ji dar niekada nebuvo I.Simon. Viskuo paténkintas žmogus DŽ.

- DLKŽ veiksmazodis:

paténkin || **ti**, ~a, ~o 1. įvykdyti norą, pageidavimą: ~o sūnaus norą, prašymą. 2. būti tokiam (taip), kokio (kaip) norima, siekiama: *Ar toks atsakymas tave ~a? Viskuo ~tas žmogus. Jis ~tas darbu.* || sng.: *Pasiténkino antrąją vietą.*
~imas (1)

Dalyvių ir būdvardžių skyrimo problema žodynuose (2)

- *Praėjęs, patyręs* BLKŽ pateikiami kaip antraštiniai žodžiai, o DLKŽ, LKŽ – ne;
- *mylimas* LKŽ laikomas būdvardžiu, o DLKŽ, BLKŽ nepateikiamas atskirai antraštiniu žodžiu.

Dalyvių ir būdvardžių skyrimo problema žodynuose (3)

- Nors subūdvardėję dalyviai pateikiami atskiru antraštiniu straipsniu žodynuose, ne visada aišku, jie laikomi būdvardžiais ar dalyviais.
- DLKŽ įvade užsimenama, kad žodyne būdvardžių „kalbos dalis nežymima, nes ją rodo dvi duodamos galūnės“:

prāst||**as**, ~*à* (4) **1.** paprastas, kasdienis

- „Subūdvardėję ar sudaiktavardėję dalyviai, suprieveiksmėję padalyviai pateikiami skyrium antraštiniais žodžiais“:

tìk||**ęs**, ~*usi* (1) tinkamas, geras: *Kam jis t.? ~usiai prv.*

- Matyti, kad jie aprašomi panašiai, kaip būdvardžiai, be kalbos dalies pažymos.

Dalyvių ir būdvardžių skyrimo problema žodynuose (4)

- Kai kurie į BLKŽ antraštiną iškelti dalyviai laikomi būdvardžiais, o kiti – dalyviais:

dėtas, *dètà* bdv. (3)

giūntas, *gimtà* bdv. (4)

mātomas, *mātoma* bdv. (1)

tikęs, *tikusi* dlv. (1)

gyvenamasis
Bendrinės lietuvių kalbos žodynas

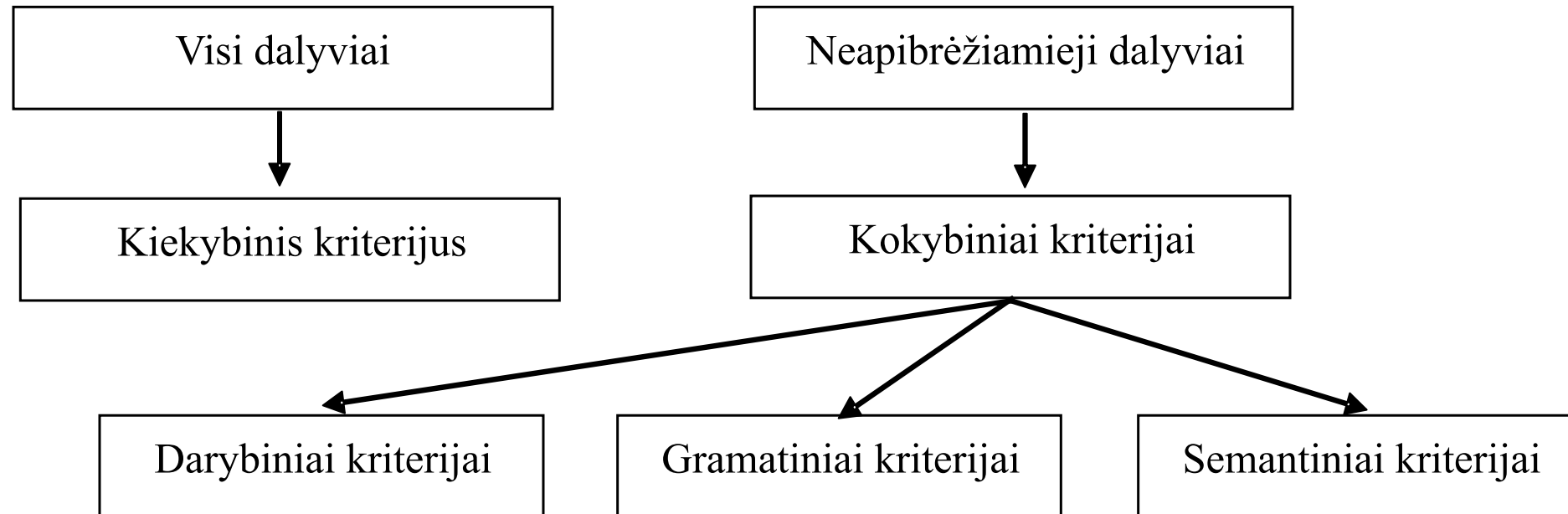
Morfologinio anotavimo problema

- Subūdvardėję dalyviai morfologiškai anotuojant laikomi būdvardžiais.
- Anotuojant morfologiškai dalyvius žymimos ir laiko, rūšies kategorijos, kurios neaktualios subūdvardėjusiems dalyviams, pvz.:
 - *Mano **rašomas** laiškas* – *laiškas, kurį aš dabar rašau* (aktuali ir laiko, ir rūšies kategorija).
 - *Visiems **prieinamos** kainos* – **kainos, kurias visi prieina* (neaktualios laiko, rūšies kategorijos).

Sintaksinio anotavimo problema

- Jeigu dalyvis – veiksmažodiškosios vartosenos, kai jis vartojamas predikatiškai, su veiksmažodžiu *būti* sudaro junginius, artimus asmenuojamosioms formoms:
 - *Laiškas (yra) parašytas* – *laišką kažkas parašė*.
 - *Jis (yra) parašęs laišką* – *jis parašė laišką*.
- Subūdvardėjęs dalyvis tokių junginių nesudaro:
 - *Šis slidininkas yra patyręs* – **šis slidininkas patyrė*.
 - *Ši patirtis neįkainojama* – **šios patirties kažkas neįkainoja*.
- Tai lemia ir sintaksinį anotavimą – pagal *Universal Dependencies* standartą, pirmaisiais atvejais ryšys tarp veiksmažodžio *būti* ir dalyvio žymimas *aux* arba *aux:pass* pažymomis.
- Kai dalyvis laikomas būdvardžiu, ryšys tarp veiksmažodžio *būti* ir būdvardžio žymimas *cop* pažyma.

Būdvardinės reikšmės dalyvių atpažinimo kriterijų klasifikacija

Gramatiniai kriterijai

1. Dažna dalyvių atributinė vartosena.
2. Dalyvių retai prisijungiami kiti žodžiai.
3. Neveikiamosios rūšies dalyvių polinkis prisijungti veikėjo naudininką.
4. Dalyvių sintetinis laipsniavimas.
5. Dalyvių prisijungiami laipsnio, kiekiorieveiksmiai.

Semantiniai kriterijai (1)

- **Dalyvių semantinės sąsajos su būdvardžiais:**

- *matomas – tamsus, akivaizdus, raiškus, vaizdus;*

- *miręs – gyvas, negyvas, nebegyvas;*

- *patyręs – jaunas, veiksnus, stiprus, neprofesionalus, pajėgus.*

Semantiniai kriterijai (2)

- **Pasikeitusi dalyvių reikšmė:**

- neveikiamosios rūšies dalyvis neturi neveikiamosios rūšies reikšmės (*praeitas, priklausomas, tinkamas*);
- dalyvis prisijungia laipsnio prieveiksmius (*patyręs, lankomas*);
- veikiamosios rūšies dalyvis neprisijungia kitų žodžių (*patyręs, tikintis*);
- dalyvis vartojamas su kitų semantinių grupių daiktavardžiais arba kitais kolokatais (*gimtas, prieinamas, skirtas, tariamas, vykęs*).

Semantiniai kriterijai (3)

- **Pasikeitusi dalyvių reikšmė:**

- dalyvis įeina į pastovų žodžių junginį (*dainuojanti revoliucija, niekam tikęs, savaime suprantamas, kuo dėtas, taip vadinamas*);
- neveikiamosios rūšies dalyvio veiksmo atlikimo (ne)galimybės arba reikiamybės reikšmė (*matomas, mokamas, nepamirštamas, nesuprantamas, suprantamas, valgomas*).

- **Dalyviai, padaryti iš neaktyvaus veiksmo veiksmazodžių** (*atrodyti, bijoti, gyventi, išlikti, ketinti, mėgti, miegoti, mirti, mylėti, pažinti, pradėti, sektis, suprasti, tapti, tekti, tikėti, tikti, vertinti ir t. t.*).

Pagrindiniai kriterijai

1. Pasikeitusi reikšmė (leksinė arba gramatinė).
2. Sintetinis laipsniavimas.
3. Prisijungiamas veikėjo naudininkas (aktualu neveikiamosios rūšies dalyviams).
4. Prieveiksmių su priesaga *-ai* daryba.
5. Dalyvių semantinės sąsajos su būdvardžiais, įvardžiais.

Būdvardinės reikšmės dalyvių pasiskirstymas

Dalyvių grupė	Subūdvardėję dalyviai	Būdvardiškosios vartosenos dalyviai	Iš viso (būdvardinės reikšmės dalyviai)
Neveik. r. esam. l.	14 (15,7 %)	9 (10,11 %)	23 (25,84 %)
Neveik. r. būt. l.	5 (8,62 %)	7 (12,07 %)	12 (20,69 %)
Veik. r. esam. l.	1 (1,69 %)	9 (15,25 %)	10 (16,95 %)
Veik. r. būt. k. l.	3 (3,66 %)	4 (4,88 %)	7 (8,54 %)

abejotinas	geriamasis	mylintis	pažįstamas	taikomas
apgailėtinas	gimtas*	mokamas	perdėtas	tariamasis*
asocijuotas	ginkluotas	mokomas	perkamas	teatralizuotas
ateinantis	grįžtamas	motyvuotas	praeitas*	teigiamasis*
atestuotas	gyvenamas	naudotas	praėjęs	tekstūruotas
atidarytas	išgėręs	nejkainojamas	pralenkiamas	terminuotas
atitinkamas	įgaliotas (asmuo)	nejveikiamas	prieinamas*	(niekam) tikęs*
atliekamas	įmanomas	neįtikėtinas	priimtinas	tikintis*
(gerai, puikiai...)	išdildomas	nepakartojamas	priklausomas*	tinkamas*
atrodantis	išvengiamas	nepamirštamas*	privalomas*	tinkantis
atsakomasis	įtemptas	nurodytas	rašomasis	trenktas
baigiamasis	įtikinamas	nusikalstamas	regimas	trūkstamas
bandomasis	keliamasis	pagrįstas	reikiamas	užimtas
baudžiamasis	keptas	pakankamas	ribotas	užkrečiamas
būtinasis	kilnojamasis	(sunkiai)	rodomasis	užtikrintas
centralizuotas	komplikuotas	pakeliamas	sėdimasis	(taip) vadinamas
dainuojanti	koncentruotas	pakylėtas	skiriamasis	vadinamasis
(revoliucija)	lankomas	papildomas*	skirtas*	valgomas
derantis	laukiamas	paruošiamasis	spalvotas	veikiantis
deramas	lemiamas	pasiekiamas	specializuotas	verdantis
(niekuo, kuo)	likęs	pasirinktas	standartizuotas	virtas
dėtas*	matytas*	pastebėtas	struktūruotas	vykęs*
dirbantis	matomas*	pastebimas*	sudedamas	žinomas
einamasis	mėgstamas	patenkinamas	suinteresuotas	
esamas	miegamas	patenkintas	sukalbamas	
galimas	miręs	patyręs*	sumautas	
gerbiamas	mylimas	pavėluotas	suprantamas*	